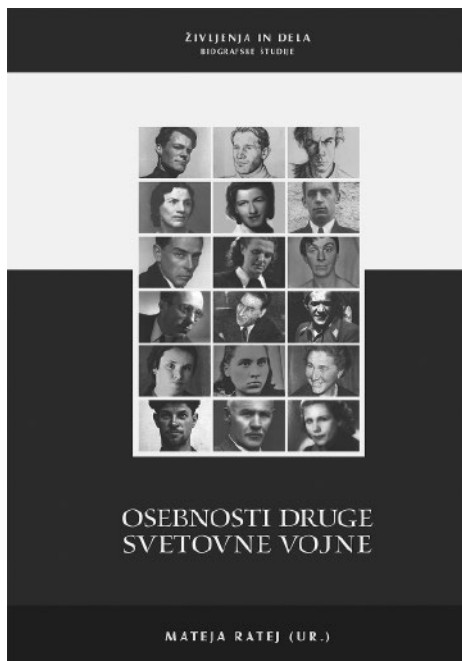

OSEBNOSTI DRUGE SVETOVNE VOJNE

Uredila dr. Mateja Ratej, založba ZRC SAZU, Ljubljana 2023, 343 str.

Slovenska zgodovinopisna bera je bogatejša za zanimivo monografijo izpod peresa 18 eminentnih avtorjev in v uredništvu dr. Mateje Ratej, ki se je doslej že nekajkrat potrdila ne samo kot izvrstna in pronicljivo pišoča zgodovinarka, temveč tudi kot dobra urednica. Recenzenta knjige sta bila dr. Jure Gašparič in dr. Mojca Šorn, lektorica pa dr. Jožica Narat. Za oblikovanje in prelom je poskrbela Nina Semolič; knjiga je v nakladi 300 izvodov izšla pri založbi ZRC SAZU v zbirki *Življenja in dela XXX, Biografske študije*, 22. zvezek. Za izdajatelja se je podpisal glavni urednik založbe Aleš Pogačnik.

Urednica Mateja Ratej nas v uvodnem zapisu h knjigi z naslovom *Definitivni obračun* opozori, da je glede na

ugotovitve sodobne psihološke znanosti »časovna distanca osemdesetih let pravšnja za odpiranje kolektivnih travmatičnih tem in dogodkov, a tudi soočenj, ki so jih generirale osebnosti različnih nazorskih in ideoloških strani, saj so bile vzporedno z drugim svetovnim vojaškim spopadom vpletene v idejne konflikte skrajnih razsežnosti. Ob politični polarizaciji kot zvesti spremljevalki velikih družbenih sprememb so se sčasoma vsi sloji prebivalstva, vključno z intelektualci, spremenili iz običajnih sopotnikov v ljudi, ki so se zmogli gledati le še prek puškinih cevi. Na antifašizmu utemeljena epoha, ki jo je izcedila pomiritev enormnega družbenega konflikta, je nekaterim od akterjev vojaškega spopada namenila vlogo nacionalnih junakov, drugim izdajalcev«. V to se lahko vnovič prepričamo skozi skrbno branje izbranih osemnajstih življenjskih zgodb ljudi, ki jim je vrtinec druge svetovne vojne z vojnim požarom v razkosani in okupirani Sloveniji v letih 1941–1945 krojil takšne ali drugačne usode. Urednica nam sicer ne odgovori, zakaj je v knjigo uvrstila ravno teh osemnajst zgodb. Toda če jih zares skrbno in premišljeno preberemo, vse od prve do zadnje, lahko njeno avtonomno uredniško odločitev docela razumemo. Izbor je bil v vseh pogledih dober, od oseb do avtorjev, ki so proučili njihove usode in jih slikovito, tehtno in objektivno popisali v prispevkih omenjene monografije.

Urednica nam brez ovinkarjenja sporoča, da je ob »predstavitvi osemnajstih biografskih študij izpod peres različnih družboslovnih in humanističnih piscev, ki predstavljajo podporno okolje Novega slovenskemu biografskemu leksikonu moč zagovarjati trditev, da bi imeli

Slovenci manj z zgodovino povezanih šibkih točk, ki jih tako rada obstreljuje strankarska politika, če bi dajalo slovensko zgodovinopisje večji poudarek pripovedi. Manko mojstrske zgodovinopisne pripovedi je na drugi strani problematičen zlasti pri obravnavi travmatičnega časa druge svetovne vojne, ki se tudi pri krivdi nevešče zgodovinopisne naracije in nedopustne postavitve zgodovinarja v vlogo razsodnika epizodično, a vztrajno in razdiralno vrača v slovenski javni prostor vse do danes.» Tej trditvi ni mogoče ničesar odvzeti in tudi ne dodati. Tehtno namreč potrjuje sicer znane ocene o usodni slovenski razklanosti v za narod najbolj usodnem času. Posledice čutimo še danes in to kljub temu, da so se ljudje na osebni ravni bolj ali manj spravili. Poznam mnogo tovrstnih zgodb in o njih hranim veliko žal (še) neobjavljenih pripovedi, ki negirajo novo podžiganje strasti. Tega podžiganja je vse preveč in je pripomoglo, da je novodobni ideološki in strankarsko-politični valjar začel vnovič mleti vse pod seboj. Zato je izid monografije ZRC SAZU toliko pomembnejši in njeno branje toliko potrebnjše. Urednica Mateja Ratej tudi sama ilustrativno in zelo razumljivo to zapiše, ko meni, da je v »tako ranljivi enodimenzionalno predstavljeni obliki zgodovinsko dogajanje prelahek plen poljubnih političnih hijen, ki skrbijo za mobilizacijo volilnega telesa z brcanjem v zaceljene družinske rane kot neločljive sopotnice vojne«.

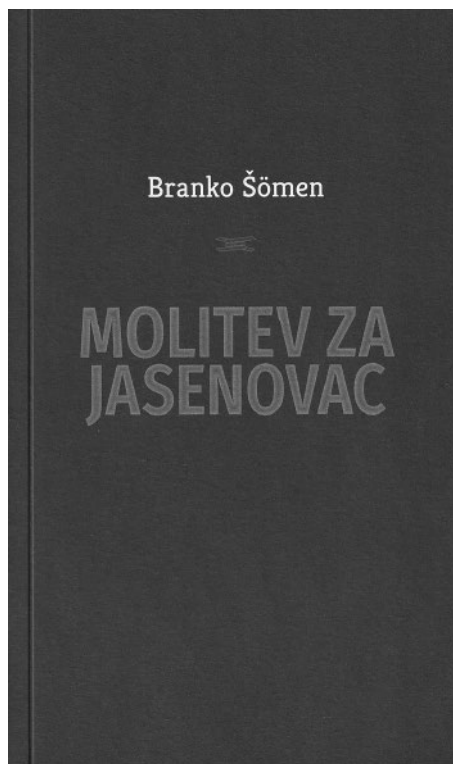
Predstavitev osebnosti druge svetovne vojne začenja prof. dr. Dušan Nečak z zapisom o Willyju Brandtu. Dr. Blaž Lukan piše o Filipu Kumbatoviču Kalanu, dr. Urška Strle o Tedu Kramolcu, Mojca Horvat o mariborski judovski

zdravnici Klari Kukovec, dr. Zoran Medved pa o Vidi Lasič. Sledijo zapisi dr. Mateje Jeraj in Jelke Melik o tragični zgodbi in usodi Črtomirja Nagodeta, dr. Mateje Ratej o Leonu Novaku (izjemno zanimiva mariborska osebnost med dvema svetovnima vojnoma, o kateri smo doslej malo vedeli), dr. Vesne Leskovšek o Angeli Ocepek, dr. Marjete Ciglencečki o skoraj neznani ptujski slikarki in kiparki Elsi Oeltjen Kasimir in Darke Zvonar Predan o tržaškem pisatelju Borisu Pahorju. Paleto življenjskih usod zaključujejo prispevki dr. Andreja Rahtena o uglednem diplomatu dr. Vladimirju Rybaru, dr. Damijana Guština o partizanskem poveljniku in heroju Stanetu Semiču Dakiju (avtor izpostavlja tudi njegovo odkritosrčnost in javno kritiko temnih in zamolčanih strani partizanskega bojevanja), Ilinke Todorovski o Frančiški Senica iz Bele Krajine, dr. Nevenke Troha o Lidiji Šentjunc (njena podoba je zdaj vendarle mnogo celovitejša in popolnejša), dr. Mance G. Renko o Vidi Tomšič, dr. Sandija Sitarja o Antonu Ukmarju, Darje Tasič o Andreju Visočniku in dr. Nine Vodopivec o doslej manj znani pravnici in kriminologinji Katji Vodopivec. Vsi prispevki se končajo s krajšim povzetkom (morda je škoda, da jih niso prevedli vsaj v angleški jezik) in z navedbo obsežnih seznamov uporabljenih virov in literature. Znanstveni aparat monografije ni vprašljiv – pri naša ga v izobilju.

To je knjiga, ki se jo spleča vzeti v roke in, seveda, v miru in skrbno prebrati. K temu nas sili tudi razmišljanje recenzenta dr. Jureta Gašpariča, ki se je med drugim vprašal, kaj zapisati o času, o katerem je bilo spisanih na tisoče knjig in posnetih na stotine filmov? »V širni

paleti stališč je mogoče biti tiho ali pa skušati ujeti prav to – raznolikost opredelitev posameznikov iz različnih socialnih, nacionalnih, političnih okolij, ki so ravno tako kot danes tudi nekoč bila pisana, predvsem pa vse kaj drugega kot enostavna in enoznačna. In prav to je odlika pričujoče monografije,« je ocenil dr. Jure Gašparič. Druga recenzentka dr. Mojca Šorn pa je o monografiji zapisala, da pomenijo predstavitev »vrednotenj, doživljanj, izkušenj celoto različnih in medsebojnih usod ter tvorijo zapuščino, ki povezuje preteklost s prihodnostjo«. Z obema se lahko zgolj in samo strinjamo.

Marjan Toš

BRANKO ŠÖMEN: MOLITEV ZA JASENOVAC

Znanstveno raziskovani center SAZU, urednik dr. Oto Luthar in glavni urednik mag. Aleš Pogačnik, Ljubljana 2023, 148 str.

Ob letošnjem mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta, ki ga obeležujemo 27. januarja v spomin na ta dan leta 1945, ko so vojaki Rdeče armade osvobodili največje nemško koncentracijsko in uničevalno tabori-

šče Auschwitz v okupirani Poljski, je ZRC SAZU izdal knjigo Branka Šömnä z več kot sporočilno pretresljivim naslovom *Molitev za Jasenovac*. Avtor, ki je slovenski javnosti dobro znan kot pesnik, pisatelj, scenarist, filmski kritik, vodilni poznavalec zgodovine prostozidarstva na Slovenskem in plodoviti publicist, je s tem naslovom izpostavil značaj najhujšega koncentracijskega taborišča na Balkanu, hrvaški Jasenovac v Neodvisni hrvaški državi (NDH) 1941–1945⁵. Jasenovca se je namreč

⁵ Jasenovac je bilo prvo ustaško taborišče, ki je delovalo po nacističnem vzoru. Vjekoslav Luburić Maks, ustaški funkcionar, zadolžen za delovanje taborišča, je preživel nekaj časa celo v Nemčiji kot gost Gestapa do začetka oktobra 1941. Med tem časom je obiskal več koncentracijskih taborišč, po povratku v NDH pa je izvedel reorganizacijo obstoječih taborišč in ustanovil nova, po zgledu tistih v Nemčiji. Po organizaciji je Jasenovac spominjal na taborišča v Nemčiji, vendar pa so bili umori izvršeni drugače. Na mnogo bolj surovi način, tudi z množičnim »klanjem« taboriščnikov. Bilo je prvo sistematično